

УДК 371.15

Юлія Колісник-Гуменюк

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Існують окремі види людської діяльності, що висувають особливо високі та навіть надвисокі моральні вимоги до осіб, котрі професійно цією діяльністю займаються. Мова йде про види діяльності, здатні породжувати особливо гострі моральні колізії, коли вирішуються питання життя і смерті, здоров'я, свободи і гідності людини, де моральні якості фахівця набувають вирішального значення, а доля одного може величезною мірою залежати від моральної спроможності іншого. У цих професіях на основі загальних принципів моралі виробляються своєрідні кодекси честі, професійної поведінки, котрі поряд із загальноморальними правилами вбирають і весь, часто драматичний, досвід цього виду людської діяльності, але в деяких професіях навіть сама фахова спроможність спеціаліста багато в чому залежить від його моральних якостей.

Це, передусім, стосується професій учителя, лікаря, юриста. Саме в цих сферах професійної діяльності здійснюється безпосередній вихід на людську особистість та її долю, спостерігається особливо велика залежність однієї людини від іншої, відображення загальних принципів у конкретній поведінці за конкретної ситуації, реалізується поведінка воістину доленосна, особливо значуща для людей, котрі займаються педагогікою, медициною, юстицією. Здебільшого саме ці професії вирішують питання життя, смерті, здоров'я, свободи та гідності людини, коли індивід може опинитися в цілковитій залежності від знань, умінь, порядності та відповідальності іншого індивіда. Тому в названих сферах діяльності виникає суспільний феномен особливої моральної відповідальності, породжуваної ситуацією граничної гостроти моральної колізії.

Мета даної статті – розглянути основні підходи до формування професійної етики майбутніх фахівців.

Перші спроби розглянути і проаналізувати моральні якості дістали відображення в ученнях Анаксимандра, Геракліта, Анаксагора, піфагорейців і представників інших філософських течій ранньої античності: сфера морального поширювалася до своєрідної гігієни психічного і тілесного життя.

Цікавою є позиція Демокрита, згідно з якою він фокусував моральну проблематику навколо суверенності особистості, свободи морального ви-

бору стосовно обов'язку, закону, інтересів держави. Демокрит першим висловив думку про те, що моральна відповідальність є такою ж мірою моральним регулятором поведінки людини, як правова відповідальність – правовим. У цьому зв'язку зауважимо, що сучасні філософи Т. Аболіна, А. Єрмоленко, О. Кисельова, В. Малахов наголошують на моральній відповідальності особистості [3, с. 14] як спроможності виконання свого обов'язку людиною, що належить певній інституції, зокрема професійній.

Сократ вважав, що людина стає моральною істотою лише через самопізнання та навчання [2, с. 28-29]. За його переконаннями, допорядними роблять людей знання, а добродієність тотожна знанням і відображається у витриманості, мужності, справедливості.

У філософії Платона [5, с. 354] вищою моральною ціллю для людини повинне бути бажання оволодіти Благом як очищення і піднесення душі.

На думку І. Канта, мораль – це наука не про те, як ми маємо зробити себе щасливими, а про те, як ми повинні стати вартими щастя [4, с. 463]. У сфері моралі філософ виходив із визнання вихідної рівності всіх людських розумів як суверенних чинників свідомого вибору поведінки, з якої випливає, що кожна людина у прийнятті рішень повинна діяти як всезагальний розум. На цій основі формується кантівський “категоричний імператив”: людина, обираючи певний тип поведінки, повинна усвідомлювати, що така поведінка притаманна іншим людям. Моральний категоричний імператив проголошує: я повинен чинити так чи інакше, хоча я б і не хотів нічого іншого. Особистість повинна усвідомлювати, що вона чинить справедливо, лише тоді її дії морально виправдані. Мораль – не вихідний стан людини, а те, чого вона має досягнути в результаті подолання своєї природної чуттєво-егоїстичної спонуки.

У філософії Г. Гегеля мораль – це суб'єктивне розуміння об'єктивних відносин людей і їхні вчинки відповідно до цього розуміння. Критерієм моралі є мотив поведінки, який власне і визначає, є вчинок моральним чи ні. Г. Гегель визначав мораль як внутрішнє переконання людини, а моральність вважав найвищим ступенем розвитку об'єктивного духу.

З позиції моральності практичний розум розглядається не як щось суб'єктивне, а як розум, який історично реалізується в зовнішній і внутрішній дійсності. Цей принцип відображається у звичаях, традиціях, інституціях, тобто в життєвих формах, де він є загальнозначущим. Г. Гегель шукав підґрунтя для моральності у природно створених умовах, які відображались у сім'ї, суспільстві, державі. Завдяки цим трьом впливам людина споріднюється з моральним, яке перестає бути для неї зовнішнім примусом, вона бачить у ньому прояв своєї власної волі.

У наукових джерелах мораль традиційно розглядається як сукупність норм, цінностей, ідеалів, установок, які регулюють людську поведінку і є важливими складовими культури; спосіб нормативного регулювання дій людини в суспільстві; особлива форма суспільної свідомості; вид суспільних відносин (моральні відносини); об'єкт спеціального вивчення етики. Вона регулює відносини людей шляхом переконання: внутрішнього – через совість, а зовнішнього – через думку інших, суспільну думку. За висловом Г. Васяновича, мораль є не лише важливим чинником розвитку культури, а й способом оволодіння гуманним ставленням один до одного [1, с. 15].

Мораль (від лат. *moralis* – моральний, *moris* – звичай) – це сукупність історично зумовлених правил, норм, звичаїв, принципів співіснування і поведінки людей, їхніх відносин у процесі виробництва матеріальних і духовних цінностей. Вона визначає їхні обов'язки стосовно один одного, соціальних груп, верств, класів, суспільства, виконання яких базується на громадській думці. Походження моралі, її природа, структура й особливості закладені в етиці. Моральність уособлює міру самоконтролю людини, виступає показником того, наскільки людина відповідальна за свої вчинки.

Зауважимо, що мораль формується у практичній діяльності людських мас і виражає суспільну думку. Триєдність “етика – мораль – людина” є соціальним орієнтиром у становленні суспільства й особистості. Найвища суспільна й особистісна цінність моралі полягає в її загальнолюдяності, бо ідеал моралі підноситься над вузькокласовими, вузькопрофесійними інтересами. Людське сумління не може бути сумлінням різних верств населення. Воно єдине. А моральний рівень людини не може визначатися її професією, так само як національним походженням чи класовою приналежністю.

Отже, професійна мораль не може виступати як така, що протистоїть загальнолюдській моралі, є поряд із нею. Натомість вона є невід'ємною складовою моралі загальнолюдської, існує в її рамках і формується на її основі.

Вирішуючи питання про природу професійної моралі, необхідно виходити з принципу зв'язку моралі, практичної діяльності та знань з урахуванням ціннісного аспекту всієї проблеми. Через ставлення до об'єкта впливу реалізується ставлення до людини, оскільки ця паралель передбачає суспільну й особисту потреби. С. Рубінштейн вважав, що в самій дії людини має місце моральне ставлення, тобто якраз через дію проявляється моральність особистості. Загальні моральні уявлення формуються залежно від конкретних ситуацій у різних сферах діяльності. Особли-

вості професійних стосунків формують у свідомості особистості відповідні моральні уявлення, звички і переконання. Оскільки мораль виступає надзвичайно важливим елементом людської діяльності, то остання в усій її різноманітності та специфічності не може не накладати відбиток на специфіку моральної регуляції.

Професійну мораль характеризують як таку, що характеризує загальнолюдські моральні цінності (норми, принципи, поняття) у конкретних професіях. Її сутність полягає у відображенні особливостей професійних стосунків. Поєднання моральних якостей із професійними знаннями, навичками і досвідом створює своєрідну домінанту, яка реалізується під час виконання професійного обов'язку. Т. Чмут і Г. Чайка центральним поняттям професійної моралі вважають професійний обов'язок у поєднанні з відповідальністю. У моральних обов'язках, що регламентуються професійною етикою, відображається ставлення представника певної професії до об'єкта своєї праці, колег, партнерів, суспільства загалом.

Професійна мораль конкретизує загальні моральні норми й оцінки, які визначають ставлення людини до своїх професійних обов'язків. Слід зауважити, що на відміну від моральної, правова культура професійної групи – це рівень правової свідомості, притаманний спільноті людей, що професійно займається певною діяльністю, яка потребує фахової освіти і практичної підготовки.

Основи професійної етики як вчення про професійну мораль зафіксовані в моральних кодексах, що є сукупністю моральних норм і правил, які необхідно виконувати. Вони регламентують певний тип стосунків між людьми, що вважаються доцільними з точки зору виконання людиною професійних обов'язків. Професійна етика обґрунтовує необхідність саме таких моральних кодексів, тлумачить їх з урахуванням специфіки професії, її утилітарного і гуманістичного призначення. Моральні кодекси декларують моральні вимоги, вироблені раніше у сфері буденної свідомості, та охоплюють: загальнолюдські вимоги (чесність, правдивість); вимоги до фахової діяльності (професіоналізм, компетентність); вимоги, детерміновані конкретним видом професійної діяльності (збереження лікарської таємниці).

Професійну мораль не слід ототожнювати з мораллю корпоративною, котра, відображаючи відокремлені групові інтереси, створює особливі норми поведінки й оцінок вузького прошарку фахівців, які іноді протистоять нормам суспільної моралі та мають за своєю суттю антисоціальний характер. Трапляється, що з погляду суспільства ці норми корпоративної моралі виступають як явна аморальність, перевернуті норми моральності.

Сучасне суспільство характеризується існуванням численних професій, кожна з яких передбачає наявність певних норм і принципів поведінки у професійному середовищі, тобто професійну етику. Специфічні особливості професійної етики в конкретних видах професійної діяльності розглядалися у різних аспектах, а саме: педагогічному (Г. Васянович, С. Лаптенко, І. Чернокозов, В. Чернокозова), військовому (В. Вдов'юк), робітничому (О. Кривошеєва, М. Салтишев), психологічному (Д. Комісаренко, Е. Носенко), юридичному (О. В'юшин, В. Кукушин, В. Олейников), діяльності державного службовця (С. Дубенко, М. Нинюк) та ін.

За А. Солоніциною, професійна етика регулює взаємини людей у спілкуванні. В її основу покладені певні норми, вимоги і принципи. Останні тлумачаться як всезагальні суспільні уявлення, що дають можливість тим, хто на них спирається, правильно формувати свою поведінку та дії у професійній сфері [6, с. 12]. Принципи також дають конкретному працівникові в будь-якій організації концептуальну етичну платформу для прийняття рішення, виконання дій, побудови взаємин.

Деякі лапідарними, на нашу думку, є американські тлумачення терміна. Одне з них декларує професійну етику як сукупність норм і правил, що керують поведінкою членів професійної групи. На думку З. Зембінскі [11, с. 106], під професійною етикою певної групи слід розуміти “моральну доктрину, яка систематизує оцінки і моральні норми, пов'язані з виконанням певних професійних обов'язків, часом – формулює моральні норми, що наказуються до виконання представникам даної професії”.

М. Тофтул [7, с. 169] вважає професійну етику вченням про професійну мораль, змістом якого є відповідні моральні кодекси – необхідні до виконання моральні норми і правила, які визначають певний тип стосунків між людьми і вважаються оптимальними з точки зору виконання людиною своїх професійних обов'язків.

Часто професійну етику зводять до загальноприйнятих норм. Так, І. Лазарі-Павловська пропонує називати професійною етикою “задокументовані норми, що відповідають на запитання: як, виходячи із засад моралі, представники певної професії вчиняти можуть, а як – не можуть. Професійна етика постає інституціалізованими нормами (кодекси, присяги, обітниця) та нормами, сформульованими у вигляді індивідуальних пропозицій, розрізнених або складених у збірку постулатів” [9, с. 84].

Польський учений Г. Скоровскі вважає, що етос професії є моральністю практичної поведінки певної професійної групи в конкретному середовищі та повинен оцінюватись із погляду її власного бачення. Водночас професійна етика принципово відрізняється від етосу:

“Професійна етика має в собі не описовий – як у випадку етосу – а оцінювальний і нормативний підходи; а на практиці це означає, що вона займається з’ясуванням “як має бути” й “чому так має бути”. Тому можна сказати, що під професійною етикою слід розуміти спробу створення найважливіших етичних норм і директив для конкретної професії, а також їх фактичних мотивацій” [10, с. 106].

У дослідженні А. Сарапата [8, с. 5] термін “професійна етика” розглядається у значеннях: норм, що визначають, як представники певної професії повинні себе поводити; моральних засад представників певної професії та етичної оцінки їхньої поведінки. Норми професійної етики за своєю сутністю не відрізняються від загальноприйнятих норм поведінки в даному суспільстві – тих, які характеризують так звану “порядну людину”. Вони натомість є уточнюючою деталізацією очікуваної поведінки в особливих обставинах, котрі можуть з’явитися під час виконання професійних обов’язків.

Професійна етика як сукупність моральних принципів, пов’язаних із поведінкою людини у професійній сфері, вивчає особливості норм, принципів, понять загальнолюдських моральних цінностей, а професійна мораль конкретизує їх у певних професіях. Майбутні фахівці мають усвідомлювати відповідальність за свої вчинки, які морально оцінюються. Моральна оцінка професійної діяльності визначається за двома основними критеріями: 1) що об’єктивно дає професія для суспільного розвитку; 2) що суб’єктивно дає професія індивідові в сенсі етичного впливу на нього, оскільки різні професії мають неоднаковий моральний вплив на людей.

Професійна етика містить найважливіші положення професійної поведінки фахівця у процесі практичної діяльності. Вона є узагальненням отриманого досвіду, тому що етична обізнаність – необхідна складова кваліфікованої професійної практики кожного працівника.

Таким чином, формування особистості фахівця передбачає: оволодіння знаннями, нормами і правилами поведінки; розвиток почуттів; формування переконань, умінь і звичок поведінки, що будуть відповідати нормам професійно-етичної культури.

Бути кваліфікованим фахівцем – означає не лише відмінно засвоїти теоретичні знання та практичні навички, а й мати сформований відповідний світогляд, стрижнем якого має бути гуманізм, висока культура та духовність, уміння спілкуватися.

Посилання:

1. *Васянович Г. П.* Педагогічна етика : навч.-метод. посібник / *Г. П. Васянович.* — Львів : Норма, 2005. — 344 с.

2. *Васянович Г. П.* Філософія : навч. пос. / *Г. П. Васянович.* — Львів : Норма, 2005. — 216 с.
3. Етичні норми і цінності : проблема обґрунтування / [Аболіна Т. Г., Єрмоленко А. М., Кисельова О. О., Малахов В. А.]. — К. : Інститут філософії і НАН України ім. Г. Сковороди, 1997. — 143 с.
4. *Кант И.* Критика практического разума : Сочинения в шести томах / И. Кант ; [под. общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана]. — М. : Мысль, 1965. — Т. 4. — Ч. 1. — 544 с.
5. *Платон.* Сочинения : в 3 т. ; пер. с древнегреч. ; [под. общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса]. — М. : Мысль, 1968—1972. — Т. 1. — 623 с.
6. *Солоницына А. А.* Профессиональная этика и этикет : учебн. / *А. А. Солоницына.* — Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 2005. — 200 с.
7. *Тофтул М. Г.* Етика : навчальний посібник [Електронний ресурс] / *М. Г. Тофтул.* — К. : Видавничий центр “Академія”, 2005. — 416 с. — Режим доступу : http://ebk.net.ua/Book/ethics/toftul_etika/index.htm.
8. *Etyka zawodowa / pod red. Adama Sarapaty.* — Warszawa : Książka i Wiedza, 1971. — 327 s.
9. *Lazari-Pawłowska I.* Etyka : pisma wybrane / *Ija Lazari-Pawłowska*, wyb., oprac. i red. nauk. *Pawła J. Smoczyńskiego.* — Wrocław : Zakł. Narodowy im. Ossolińskich, 1992. — 491 s.
10. *Skorowski H.* Moralność społeczna. Wybrane zagadnienia z etyki społecznej, gospodarczej s politycznej / *H. Skorowski.* — Warszawa : Wydawnictwo Salezjanskie, 1996. — 252 s.
11. *Ziembinski Z.* Podstawy nauki o moralności : Skrypt dla studentów prawa / *Z. Ziembinski.* — Poznań : Univ. in. A. Mickiewicza, 1981. — 132 s.

References (transliterated and translated):

1. *Vasianovych H. P.* Pedagogichna etyka : navch.-metod. posibnyk (Pedagogical ethics : Tutorial). Lviv, 2005. 344 p.
2. *Vasianovych H. P.* Filosofiia : navch. pos. Philosophy: teach. Ref. / GP Vasyanovych. - Lviv: Norma, 2005. - 216 p.
3. *Abolina T. H., Yermolenko A. M., Kyselova O. O., Malakhov V. A.* Etychni normy i tsinnosti : problema obhruntuvannia (Ethical standards and values : the problem of justification). Kyiv, 1997. 143 p.
4. *Kant I.* Kритика практического разума. Sochinenija v shesti tomah (Critique of practical reason. Works in six volumes); [Ed. by V. F. Asmus, A. V. Guliga, T. I. Oizerman]. M.oscow, 1965. — Vol. 4, Part 1. 544 p.
5. *Plato.* Sochinenija. V 3 t. : per. s drevnegrech. (Works. In 3 vvolumes : Trans. from Ancient Greek); [Ed. by A. F. Losev & V.F. Asmus]. Moscow, 1968-1972. — Vol. 1. 623 p.
6. *Solonicyna A. A.* Professional'naja jetika i jetiket : uchebn. (Professional ethics and etiquette : Textbook). Vladivostok, 2005. 200 p.
7. *Toftul M. H.* Etyka : navchalnyi posibnyk (Ethics : Tutorial). [Electronic resource]. Kyiv, 2005. 416 p. — Mode of access : http://ebk.net.ua/Book/ethics/toftul_etika/index.htm.
8. *Etyka zawodowa* (Professional ethics). / Ed. by *Adam Sarapaty.* Warszawa, 1971. 327 p.
9. *Lazari-Pawłowska I.* Etyka : pisma wybrane (Ethics: selected writings). Wrocław, 1992. 491 p.
10. *Skorowski H.* Moralność społeczna. Wybrane zagadnienia z etyki społecznej, gospodarczej s politycznej (Social morality. Selected issues of social, economic and political ethics). Warszawa, 1996. 252 p.
11. *Ziembinski Z.* Podstawy nauki o moralności : Skrypt dla studentów prawa (Basics science of morality: Script for law students). Poznań, 1981. 132 p.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2014

Ю. Колісник-Гуменюк

Формирование профессиональной этики будущих специалистов

В статье рассматриваются психологические особенности и моральные качества специалиста, отражающиеся в его личностной позиции и в эффективности самореализации личности в процессе профессионального становления. Автор статьи делает вывод, что формирование личности специалиста предусматривает: овладение знаниями, нормами и правилами поведения; развитие чувств; формирования убеждений, умений и привычек поведения, соответствующих нормам профессионально-этической культуры. Быть квалифицированным специалистом – значит не только отлично усвоить теоретические знания и практические навыки, но и иметь сформированное соответствующее мировоззрение, стержнем которого должно быть гуманизм, высокая культура и духовность, умение общаться. Важное место в формировании личности специалиста автор отводит профессиональной морали и профессиональной этике, а также сочетанию нравственных качеств с профессиональными знаниями, навыками и опытом.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, профессиональная мораль, общение, мораль, культура.

Yu. Kolisnyk-Humeniuk

Formation of Future Specialist's Professional Ethics

The article deals with psychological peculiarities and moral qualities of specialist which are mirrored in his or her personal position and efficiency of self-realization of personality in the process of professional formation. The author concludes that the formation of the specialist's personality includes: acquisition of knowledge, norms and rules of conduct; the development of the senses; the formation of beliefs, skills and habits of behavior, keeping up standards of professional and ethical culture. Being a qualified person means not only to have great theoretical knowledge and practical skills, but also have a formed corresponding world outlook, the core of which should be humanism, high culture and spirituality, the ability to communicate. The author considers that professional morality and professional ethics, as well as a combination of moral qualities with professional knowledge, skills and experience play an important role in shaping the personality of the specialist.

Key words: training, professional morality, communication, ethics, culture.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
професор Г. П. Васянович